

EFES MÜZESİNDEKİ ARKAİK DÖNEM SONU BULUNTULARI

Ömer ÖZYİĞİT*

Efes Müzesinde bulunan Arkaik dönem sonuna ait birtakım giyimli kadın heykelcikleriyle bir cam oinokhoe, Ephesos'un yakın çevresinden ele geçmiştir(1). Bu eserler Ephesos'taki Devlet Agorasında ve Rhodos'ta yapılan kazılarda ortaya çıkarılan nekropolis buluntularıyla yakınlık göstermektedir.

Çalışmamızda sözü edilen eserlerin çoğu mezar buluntusudur. Bu mezarların ait oldukları nekropolisler, Ephesos yakınlarında Arkaik ve Klasik dönemlerde yerleşimlerin varlığını göstermektedirler. Ephesos Devlet Agorasının altında ele geçen nekropolis buluntuları da M.Ö.550 - 450 arasına tarihlenir (2). Bu nekropolisin varlığı, Arkaik ve Klasik nekropolis alanlarının bir arada olduğunu ve ait olduğu yerleşimin de uzakta bulunmadığını vurgulamaktadır.

Ephesos, konumu nedeniyle, kara ve deniz ticaretine egemendi. Topraklarının verimli oluşu da bunda etkendi. İç kısımla da bağlantısı vardı. Bu nedenlerden ötürü, Ephesos erken dönemlerden beri iskân edilmiş olmalıdır; ancak şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, Ephesos'un eski yerleşim yeri saptanamamıştır. Çalışmamızın bir amacı da, Arkaik dönem ve öncesiyle, Klasik dönem yerleşimlerinin yerini ortaya koyabilmektir.

Ephesos yakınlarında, Ab-1 Hayat yöresinde 1982 yılında köylülerin açmış olduğu bir mezarda pişmiş topraktan yapılmış oturan iki giyimli kadın heykelciği (No.1 ve 2) ile bir cam oinokhoe (No.5) birlikte bulunmuştur. Efes Müzesinde bulunan geliş yeri belli olmayan giyimli bir kadın heykelciği parçası (No. 3) da Ab-1 Hayat eserlerinden biriyle (No. 1) aynı kalıptan çekilmiştir. Yine bu iki

* Doç.Dr. E.Ü.Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi.

1) Bana Berlin'de bu çalışmayı yapma olanağını sağlayan Alman Arkeoloji Enstitüsüne ve Pergamon Kazıları Başkanı ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ikinci müdürü Dr.Wolfgang Radt'a burada teşekkür etmek isterim. Ayrıca bu eserleri bana yayınlama iznini veren Efes Müzesi Müdürü Selâhattin Erdemgil'e ve her türlü kolaylığı sağlayan aynı müzenin uzmanı Duygu Tüzün'e teşekkür borçluyum.

2) G.Langmann, "Eine spätarchaische Nekropole unter dem Staatsmarkt zu Ephesos", **Festschrift für Fritz Eichler**, Wien 1967 (bundan sonra: **Langmann**), 122.

esere benzeyen, fakat çok daha değişik bir kalıptan üretilmiş olan giyimli bir kadın heykelciği (No.4) de 1981 yılında yakın bir çevreden müzeye gelmiştir. Eserleri incelememizde kolaylık sağlaması için kataloğu burada vermeyi uygun buluyoruz.

No.1 Giyimli Kadın Heykelciği Res.1,3,5,7,9,16 a
Müze Env. No.:1/42/82
Pişmiş toprak
Ephesos yakınında Ab-1 Hayat
yöresinde bir mezarda bulunmuş.

Köşeli bir tabure üzerine oturmuş. Birbirinden ayrı ayakları alçak bir tabure üzerinde. Başında sakkos. Alın üzerinde boncuk biçiminde tek bukle sırası. Yüzünde gülümseme. Khiton üzerine sol omuzunu açıkta bırakan himation giymiş. Himationun alt kenarında zikzak kıvrımlar. Bacaklar arasında khitonun büyük dikey kıvrımı. Sağ el diz üzerinde. Sol el göğsün üzerinde lotus çiçeği tutmaktadır.

H. O. 156. Mikalı, kırmızımsı sarı (5YR 6/8) (3), yumuşak hamur. İki kalıptan çekilmiş. Arka bölüm de oldukça iyi çalışılmış. Buhar deliği yok. Taburenin altı açık.

No.2 Giyimli Kadın Heykelciği Res. 2,4,6,8,10,16 b
Müze Env. No.: 2/42/82
Pişmiş toprak
Bir önceki terracotta ile birlikte
aynı mezarda bulunmuş.

No.1 deki heykelcikle hemen hemen aynı özellikleri göstermekte. Alın üzerinde bukle sıraları. Ellerin duruşu, bir öncekinin tersidir. Sağ eliyle göğsü üzerinde lotus çiçeği tutmakta, sol el ise diz üzerinde. Oldukça aşınmış.

H.O.17. Bütün teknik özellikleri; No. 1 ile aynıdır; bu nedenle bu iki terracotta, stillerinin de gösterdiği gibi aynı atölyenin üretimi olmalıdır.

No.3 Giyimli Kadın Heykelciği Parçası Res. 11
Müze Env.No.:214
Pişmiş toprak
Geliş yeri belli değil. Olasılıkla Ephesos'ta
bulunmuş.

3) Eserlerin renkleri için: Munsell, **Soil Color Charts**,1975.

EFES MÜZESİNDEKİ ARKAİK DÖNEM SONU BULUNTULARI

No.1 ile aynı kalıptan çekilmiş. Alından yukarısı, belden aşağısı ve arka bölüm eksik. Çok aşınmış.

H. 0.078. Çok mikalı, kırmızımsı sarı (5YR 7/8), yumuşak hamur. Diğerleri gibi baş gövdeyle birlikte kalıplanmış.

No. 4 Giyimli Kadın Heykelciği Res. 12-15, 16 c
Müze Env. No.: 99/42/81
Pişmiş toprak
Geliş yeri belli değil. Olasılıkla
Ephesos çevresinden.

Ön ayakları belirtilmiş olan bir tabure üzerine oturmuş. Ayaklar alçak bir tabure üzerinde. Başında sakkos. Kıvrımları belirgin olmayan khiton giymiş. No.1 in benzer duruşuna sahip. Sağ el diz üzerinde. Sol el göğüs üzerinde lotus çiçeği tutmakta. Başın ön bölümü eksik. Aşınmış.

H. 0.125. Az mikalı, kırmızımsı sarı (7,5YR 7/6), orta sertlikte hamur. İki kalıptan çekilmiş. Buhar deliği yok. Taburenin altında üçgen biçiminde açıklık. Beyaz astar üzerine kırmızı renkte boya izleri.

No.5 Oinokhoe Res.17
Müze Env.No.:3/42/82
Cam
No. 1 ve 2 ile aynı mezarda
bulunmuş.

Saydam olmayan lacivert (5PB 2/8) zemin üzerine sarı (2, 5Y 8/10) bantlar ile sarı ve turkuaz/mavi (5B 5/8) zikzak süsler. Dudak kenarı sarı ve turkuaz/mavi bantlı. Boyunda iki kabartma ince sarı şerit. Gövdenin bir bölümü ve kaide eksik.

H.0.10; Gövde çapı: 0.067. İç kalıp tekniğiyle yapılmış

Ephesos yakınlarında ele geçen bu buluntular, Rhodos'ta İtalyan arkeologlar tarafından Kamiros ve Ialysos nekropolislerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eserlere çok büyük yakınlık gösterirler. Rhodos'taki mezarlarda ele geçen toplu buluntular, söz konusu olan eserlerimizin tarihlenmesi için büyük önem taşırlar. Doğu ve Batı arasında bir konaklama merkezi olan Rhodos adasının konumu, Hellen sanatı için çok önemlidir. Rhodos'ta Mısır, Fenike,

Suriye, Kıbrıs ile Hellen kültürünün çeşitli yörelere ait eserlerini bir arada görmek mümkündür.

Efes Müzesindeki cam oinokhoenin (No.5) (Res. 17) yakın benzerleri, Rhodos'ta Kamiros (Makri Langoni) nekropolisindeki 33 no.lu mezarda (4) bir, 113 no.lu mezarda (5) iki ve Ialysos (Marmaro) nekropolisindeki 232 no.lu mezarda (6) da iki adet bulunmuştur. Profili, rengi ve bezemesi yönünden Efes Müzesindeki oinokhoe, bunlara çok yakınlık göstermektedir. Özellikle Kamiros'un 33 no.lu mezarında bulunan cam oinokhoemize (No.5) çok benzemektedir.

Rhodos'ta Kamiros'un batısında kalan Fikellura nekropolisi, A. Salzman ve A.Biliotti tarafından 1863-1864 yıllarında kazılmıştır (7). Bu nekropolis kazıları sırasında çok sayıda cam malzeme ele geçirilmiştir. Bu cam eserlerin büyük bir bölümü, bugün British Museum'da bulunmaktadır (8). Buluntuları genellikle M.Ö.5. yüzyıla tarihlenen bu mezarlıkta, cam oinokhoeler de ele geçmiştir. 100 no.lu mezarda bulunmuş olan oinokhoe, yanındaki diğer buluntularla M.Ö. 475-450 tarihlerine verilmektedir (9). Başka bir oinokhoe ise, yine aynı nekropolisin 242 no.lu mezarında ele geçmiş olup, birlikte bulunan diğer eserlerin yardımıyla M.Ö.460-440 yıllarına tarihlenmektedir (10). Her iki oinokhoe de, Efes Müzesinde korunan cam oinokhoeden özellikle profilleri açısından ayrılık göstermektedir. Rhodos oinokhoelerinin omuzları, düşük ve yuvarlak profil gösterirler. Bizim oinokhoemizin omuzu ise, kalkık ve daha düzdür; bu nedenle profilin en dış noktası daha yukarıdadır. Bu nokta aşağıya indikçe, yani oinokhoenin omuzlarının düzlüğü kayboldukça, daha geç bir tarihi gösterir. Efes müzesindeki oinokhoe (No.5), bu iki mezarın buluntularından, yani M.Ö.475 tarihinden daha önceye ait olmalıdır. British Museum'daki cam oinokhoeler içerisinde Euboia adasındaki Eretria'da bulunmuş olan bir oinokhoe, profili

4) **Clara Rhodos** (bundan sonra: **Cl.Rh.**) IV, 115 no.7, Res. 108.

5) **Cl.Rh.IV**, 229 no.9, 230 no.12, Res. 256.

6) **Cl.Rh.III**, 249 no.16, Res.244.

7) R.A. Higgins, **Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, BM, I. Greek: 730-330 B.C.**, 2 vols, London 1954 (bundan sonra: **Higgins 1954**), 21 vd.

8) D.B.Harden, **Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum**, Volume I, London 1981 (bundan sonra: **Harden 1981**), 157-159

9) **Harden 1981**, 96, Lev.XIII, no. 245.

10) *Ibid.* 98, Lev.XIV, no.258.

yönünden Efes Müzesindeki oinokhoeye çok yakındır(11). Bu oinokhoe ile birlikte dört cam vazo (bir amphoriskos, bir aryballos, bir oinokhoe ve bir alabastron) (12), aynı mezarda bulunmuş ve A.W. Franks tarafından British Museum'a verilmiştir. Bu mezarda ele geçen iki cam oinokhoenin profilleri birbirlerinden değişiktir (13). Bunun için de toplu buluntuların doğruluğu, bize göre kuşku vericidir. Aslında eserler resmi ve bilimsel bir kazıdan gelmiş değildir. Kaçak kazılardan gelen toplu buluntuların güvenilirliği de yoktur. Kanımızca sözünü ettiğimiz ve Efes Müzesindeki oinokhoeye (No.5) yakınlık gösteren oinokhoe (14) diğerinden (15) daha erken olmalıdır. Bu tip oinokhoeler birçok yerde bulunmuş olup, genellikle M.Ö.5.yüzyıla aittirler (16). Efes Müzesindeki oinokhoe ise, sözünü ettiğimiz yüzyılın ilk çeyreğinden olmalıdır.

Yukarıda değindiğimiz gibi Efes Müzesindeki oinokhoeye çok benzeyen bir cam oinokhoenin bulunduğu Kamiros nekropolisinin 33 no.lu mezarında pişmiş topraktan kadın maskesi biçiminde bir protom bulunmuştur(17). Bu kadın protomu, bugün British Museum'da bulunan ve Fikellura mezarlığının 149 no.lu mezarında bulunmuş bir terracotta (18) ile aynı veya benzer bir kalıptan çıkmıştır (19). Bunun

11) Ibid. 96, Lev. XIII, no.246.

12) Ibid. 83, Lev.XI, no.182; 91, Lev. XIII, no.226; 91, Lev. XIV, no.255; 109, Lev. XVI, no.286.

13) Harden bunları M.Ö.5. yüzyılın ortalarına veya ikinci yarısına tarihlemektedir: **Harden 1981**, 83.

14) Bkz. dipnot 11.

15) **Harden 1981**, 91, Lev. XIV, no. 255.

16) W.Lamb, Antissa, **BSA 32**, 1931-1932, 64, Res. 13 12 ; P.Fossing, **Glass Vessels Before Glass-Blowing**, Copenhagen 1940, Şek. 50,52,70; F.Neuburg, **Antikes Glass**, Darmstadt 1962, Res. 9 (Neuburg her ne kadar oinokhoeyi M.Ö. 4. yüzyıla veriyorsa da kanımızca M.Ö. 5. yüzyıldan olmalıdır); I. Venedikov ve diğerleri, **Apollonia. Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947-1949**, Sofija 1963 (bundan sonra: **Apollonia**), 310, Lev.162, No.989; E. Spartz, **Antike Gläser, Katalog der Staatlichen Kunstsammlungen Kassel No.1**, Kassel 1967, Lev. 2, No.2-3; J.W.Hayes, **Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Museum**, Toronto 1975, 11, Lev.2, no.19; **Harden 1981**, 93-99, Lev.XIII-XIV; T.E. Haevernick, **Beiträge zur Glasforschung, Die wichtigsten Aufsätze von 1938 bis 1981**, Mainz am Rhein 1981, 152, Lev. 7 4.

17) **Cl.Rh.** IV, 115 no.8, Res. 108.

18) **Higgins 1954**, 69, Lev. 26, No. 141.

19) Kamiros'ta bulunmuş olup, bugün Louvre Müzesinde korunan iki kadın protomu bunlara çok benzemektedir: S.Mollard-Besques, **Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs, Étrusques et Romains**, I, Paris 1954 (bundan sonra: **Louvre I**), 37-38 B 215-216, Lev.XXVII.

için değişik zamanlarda kazılan bu iki mezar, aynı tarihten olmalıdır. Fikellura mezarlığında bulunmuş olan mezar, içindeki kaplarla M.Ö. 490-470 yıllarına tarihlenmektedir (20); bu nedenle de Efes Müzesindeki oinokhoenin, M.Ö.5. yüzyılın ilk çeyreğinin başlarına değil, M.Ö. 480 yılları civarına tarihlenmesi gerekir. Rhodos nekropolislerinde yapılan kazılarda çok sayıda renkli cam vazocuk bulunmuştur. Bunların yakın benzerleri, Batı Anadolu'da yapılan yeni kazılarla ortaya çıkarılmıştır (21).

Kamiros (Makri Langoni) nekropolisinin 33 no.lu mezarında bulunan kadın maskesi biçimindeki protomun çok benzerleri, yine aynı nekropolisin 113 no.lu mezarında (22) ve Ialysos (Marmaro) nekropolisindeki 78 no.lu mezarda (23) ele geçmiştir; bu nedenle tüm bu mezarların tarihlerinin birbirlerine yakın olması gerekir. Bu tür protomlar, Kamiros ve Lindos nekropolislerinde bolca bulunmuştur; fakat bunlara Batı Anadolu'da da çok rastlanılmıştır. Aiolis ve Ionia bölgelerinde Pitane, Myrina, Klazomenai, Lydia'da Sardis, daha kuzeyde Elaeus ve Kyzikos'ta bu tip kadın protomları ele geçmiştir(24). Ayrıca Ege adalarından Samos ve Kos'ta, daha kuzeyde Olynthos'ta da bu tip kadın protomları bulunmuştur (25). Bütün bunların hamuru,

20) **Higgins 1954**, 28.

21) Bunlar içerisinde Ekrem Akurgal'ın Pitane nekropolisi kazılarında ortaya çıkarılan cam buluntular yayınlanmıştır: B. Freyer-Schauenburg, "Die Glasfunde aus Pitane (Çandarlı)", **Anadolu XVII**, 1973, 141 vd.

22) **Cl.Rh. IV.228**, Res. 256, Lev. IV.

23) **Cl.Rh. VIII**, 191, Res. 179-181.

24) Aiolis: **Higgins 1954**, Lev. 74 no.562, 570.

Myrina: **G. Mendel, Catalogue des figurines de terre cuite, Musée impériaux ottomans**, İstanbul 1908 (bundan sonra: **Mendel**), no. 2930-2935, Lev. V,2; Louvre I, Lev.LXXXI, C171;S. Mollard-Besques, **Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite, II, Myrina. Musée du Louvre et Collections des Universités de France**, Paris 1963 (bundan sonra: **Louvre II**), Lev.7 c, d.Ionia: P.G. Leyenaar-Plaisier, **Les terres cuites Grecques et Romaines, Tome I, Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden**, Leiden 1979 (bundan sonra: **Leiden**), Lev. 22, no. 122.Klazomenai: **Louvre I**, Lev. XXXV,B 331-332.Sardis: **Aspects of Ancient Greece, An Exhibition, Allentown Art Museum, September 16 through. December 30 1979**, 1979, no.114, 234-235.Elaeus: **Louvre I**, Lev. XXXIII, B.296-300.Kyzikos: **Louvre I**, Lev. LXXX, C.166.

25) Samos: **Higgins 1954**, Lev. 70, no.526. Kos: **Mendel**, no. 1667-1673. Olynthos: **Olynthus IV**, Lev. 1-19; **Olynthus VII**, Lev. 1-12; **Olynthus XII**, Lev.1-29, 31-33, 36-38; **Higgins 1954**, Lev. 146-147, no.1061-1078.

Batı Anadolu toprağı özelliğindedir. Bu kadın protomları Ion tipindedir (26). Rhodos'ta ele geçenlerin tipleri de aynıdır. Çok çeşitli yerlerden ithal malzemeye sahip Rhodos'un, bu tür eserleri de Batı Anadolu'dan ithal etmiş olması akla yakın gelmektedir; ancak bunların üretildikleri atölyelerin varlığı kazılarla ortaya konmadıkça, üretim yerlerinin neresi olduğu konusunda kesin bir sonuca varmak doğru değildir.

Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykelciğinin (No.2) (Res.2,4,6,8,10) çok yakın bir benzeri, Kamiros (Makri Langoni) nekropolisinde 65 no.lu mezarda bulunmuştur (27). Her ikisinin de oturuş biçimleri ve el hareketleri tümüyle aynıdır. Saç biçimleri de büyük benzerlik gösterir. Ayrıca bunlar sağ elleriyle göğüslerinde birer lotus çiçeği tutmaktadır. Yalnız Rhodos eseri çok aşınmıştır. Rhodos heykelciğı (H.O,20), Efes Müzesindeki heykelcikten (H.O,17) 3 cm. daha uzundur. Bu fark, değişik kalıplardan çekilmiş olmalarından ileri gelmektedir. Aralarında tarih ayırımı yoktur.

65 no.lu bu mezarda, oturan giyimli kadın heykelciğinden başka, pişmiş topraktan yapılmış bir oinokhoe ve bir de fikellura-amphoriskos bulunmuştur (28). Bu mezarda ele geçen oinokhoenin en yakın benzerlerine yine yukarıda sözünü ettiğimiz ve içinde Efes Müzesindeki cam oinokhoenin benzeri olan iki cam oinokhoenin bulunduğu Ialysos'taki 232 no. lu mezarda (29) ve kadın protomlarının ele geçtiğı 78 no.lu mezarda (30) rastlanılmıştır. Bu tip oinokhoelerin boyunları M.Ö.6. yüzyılın son çeyreğinde daha uzundur (31). Daha sonra gitgide kısılır ve kulp uzar. 65 no.lu mezardaki üçüncü eser olan fikellura-amphoriskosun (32) yakın bir benzeri, yukarıda belirttiğimiz pişmiş topraktan yapılmış oinokhoe ile kadın protomlarının birlikte

26) Arkaik dönem sonunda Ion tipindeki kadın protomları için: F.Croissant, "Sur quelques visages Ioniens de la fin de l'Archaïsme", **BCH Suppl.4 Étude Delphique**, 1977, 337 vd.; Arkaik kadın protomları üzerine en ayrıntılı çalışma: Aynı yazar, **Les protomés féminines archaïques**, Paris 1983.

27) **Cl.Rh.** IV, 164 no.2, Res.161.

28) *Ibid.* 163-164, Res.161.

29) **Cl.Rh.** III, 248, no.4, Res. 244.

30) **Cl. Rh.** VIII, 179, no.12, Res. 179.

31) **The Athenian Agora** XII, 59, 243 no. 100, Lev. 5. M.Ö. 500 yıllarından olan Kamiros'taki 109 no.lu mezarda bulunan oinokhoe, form açısından Atina Agorasında bulunana daha yakındır: **Cl.Rh.** IV, Res. 234.

32) **Cl.Rh.** IV. 164 no.3, Res. 161.

bulunduğu Ialysos (Marmaro) nekropolisindeki 78 no.lu mezarda (33) ele geçmiştir. Bu nedenden ötürü bu mezarlar aynı zamandan olmalıdır. Bundan yarım yüzyıl öncesine ait fikellura-amphoriskoslardan (34), form açısından belirgin olarak ayrılırlar. Kulplar ve boyun daha uzamış, boyun incelmış, gövde de incelererek kaideye doğru konikleşmiştir. Omuz düzeyi daha aşağıya inmiş ve yuvarlaklığını kaybetmiş, omuzdan gövdeye geçiş sert bir çizgiyle sağlanmıştır. Bu tür fikellura-amphoriskoslar Aiolis'te Pitane (35), Ionia'da Ephesos (36) ve Samos'ta (37) bulunmuştur. Miletos'ta da fikellura keramik ele geçmiştir (38). Fikellura-amphoriskoslara Karadeniz kıyılarında Sinope (39), Apollonia (40), Histria (41) ve Olbia'da (42) da rastlanılmıştır. Bundan başka bu kaplar, Mısır, Kıbrıs, Yunanistan ve Sicilya'da da bulunmuştur (43). Bütün bunlar bize bu tür amphoriskosların geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Bunlar genellikle Doğu Yunan keramiğiyle birlikte bulunmuştur. Batı Anadolu'da çeşitli merkezlerde yapılmakta olan kazılarda Doğu Yunan keramiği çok bol olarak ele geçmiştir; bu nedenle bunların da Batı Anadolu'da üretilmiş olduklarını düşünmek, kamımızca olağandır.

33) **Cl.Rh.** VIII, 189 no.5, Res. 179.

34) M.Ö.530 yıllarına ait olan fikellura-amphoriskoslar: **Cl.Rh.** III, 270-271 no.3, Res.226; **Cl.Rh.**VIII, 98, Res.83-85; E.Akurgal-L.Budde, **Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope**, Ankara 1956 (bundan sonra: **Akurgal-Budde**), 9, Lev.IV,6. Fikellura-amphoriskosların daha eski örneklerinde ise boyun ve gövde daha kalın, kalde ise daha geniştir: E.Pfuhl, **Malerei und Zeichnung der Griechen**, München 1923, Res. 129; E.Walter-Karydi, **Samos VI.1**, Lev.71, no. 551-552.

35) R.M.Cook, **Clazomenian Sarcophagi**, Mainz am Rhein 1981 (bundan sonra: **Cook, Sarcophagi**), 2-3, Lev. 107, 3.

36) **Langmann**, 112-113, Res.46.1; **Cook, Sarcophagi**, 29, Lev. 107.1.

37) R.M. Cook, **BSA 34**, 1936, 47, no. 4-5; E.Walter-Karydi, **Samos VI.1**, Bonn 1973, 7, Lev. 17, no.157-158.

38) **Ist.Mitt.** 9/10, 1959/60, 41, Res.2; **Ist. Mitt.** 29, 1979, 105, Lev. 24 4-5.

39) Sinope'de kazılar sırasında ele geçen bu fikellura-amphoriskos M.Ö. 530 yıllarından olmalıdır: **Akurgal-Budde**, 9, Lev. IV,6.

40) Apollonia'da 195 no.lu mezarda bulunmuş olan bu vazo, Rhodos örneklerinden daha geç olup, M.Ö.5.yüzyılın ortalarından olmalıdır: **Apollonia**, Lev.129, no.746.

41) R.M.Cook, **BSA 34**, 1936, 50, no. 38; P.Alexandrescu, **Histria IV**, Bucureşti 1978,57 no. 196, Lev.20.

42) R.M. Cook, **BSA 34**, 1936, 49 no. 17; **Samos VI.1**, Lev. 71, no.551.

43) R.M. Cook, **BSA 34**, 1936, 46-51.

Kamiros (Makri Langoni) nekropolisinde yukarıda sözünü ettiğimiz 65 no.lu mezarın yanında ve aynı düzeyde çıkmış olan 66 no.lu mezarda, Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykelciğine (No.1) (Res. 1, 3, 5, 7, 9) çok benzeyen bir terracotta bulunmuştur (44); ancak bu heykelcik çok aşınmıştır. Boylarındaki 2-3 cm lik fark, aynı modele dayanan değişik boyutlardaki kalıplardan çekilmiş olmalarından ileri gelmektedir. Aralarında tarih ayrımı olmaması gerekir. Yine 66 no.lu mezarda, yerde oturan çıplak bir çocuk heykelciği (Harpokrates) de bulunmuştur (45). Bu terracotta ile aynı stilde olan başka bir terracotta da, Ephesos Devlet Agorasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan nekropolisin 9 no.lu mezarında ele geçmiştir (46). Harpokrates terracottasının yakın benzerleri, Ialysos (Marmaro) nekropolisindeki 78 no.lu mezarda (47) ve Kamiros (Makri Langoni) nekropolisindeki 63 no.lu mezarda (48) bulunmuştur. Ialysos ve Kamiros mezarlarındaki Harpokrates terracottaları, aynı veya benzer kalıplardan gelir (49). Ayrıca Ialysos mezarında ele geçen koç figürü de Ephesos mezarında bulunan koç terracottasıyla aynı veya benzer kalıptan çıkmıştır (50). Rhodos adasında Kamiros'taki Fikellura Mezarlığının 90 no.lu mezarında (51) ele geçen eserler arasında bir koç heykelciği (52) ile bir kadın protomu (53) dikkati çeker. Bu mezar diğer buluntular yardımıyla M.Ö.485-465 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Fikellura Mezarlığında bulunan 90 no.lu mezarda ele geçen bu koç heykelciği Ialysos ve Ephesos'ta bulunanlara çok yakındır; bu nedenle Ephesos'ta Devlet Agorasının altında ele geçen 9 no.lu mezar ile Rhodos'ta Kamiros(Makri Langoni)' ta 63 no.lu mezar, Ialysos (Marmaro) 'taki 78 no.lu mezar ve Rhodos'ta Fikellura Mezarlığındaki 90 no.lu mezar

44) **Cl.Rh.** IV, 164 no.2, Res. 162.

45) *Ibid.* 165, Res. 164.

46) **Langmann**, 117, 119, Res. 48, 1.

47) **Cl.Rh.** VIII, 192 no. 25-26, Res. 179, 185-186.

48) **Cl.Rh.** IV, 162 no.9, Res. 159.

49) Kamiros (Makri Langoni) nekropolisindeki 54 no.lu mezarda bulunan Harpokrates figürü, bunlarla aynı kalıptan çıkmış olmasa bile, hem bunlara hem de Ephesos'ta bulunana çok yakın stildedir: **Cl.Rh.** IV, Res.137, 144.

50) **Cl.Rh.** VIII, Res. 179; **Langmann**, 118, Res. 48, 2.

51) **Higgins 1954**, 27.

52) *Ibid.* Lev. 33, no.174.

53) *Ibid.* Lev. 26, no.140.

aynı veya yakın tarihlerdendir. Tümünün de mezar buluntuları iyi tarihlenebilecek niteliktedir (54). Bütün bu mezarlar, yukarıda anlattığımız oturan giyimli kadın heykelticiklerinin bulunduğu Kamiros (Makri Langoni)'taki 65 ve 66 no.lu mezarlarla da aynı veya yakın zamandır. Sözü edilen bu mezarlar M.Ö. 480 yıllarına ait olmalıdır.

Yakın veya benzer kalıplardan gelmiş olan, Kamiros (Makri Langoni)' ta 63 no.lu mezarda ve Ialysos (Marmaro)' ta 78 no.lu mezarda bulunmuş olan Harpokrates figürleriyle çok benzeşen bir terracotta da, kuzeyde Karadeniz kıyılarında Apollonia'da 418 no.lu mezarda ele geçmiştir (55). Bu terracottanın önemi, M.Ö. 460' ta başlatılan Apollonia nekropolisinin bu tarihten daha önce de kullanılmaya başlanmış olduğunu göstermesidir (56).

Miletos kazıları sırasında da bu Harpokrates figürininden bulunmuştur (57). Eksik olarak ele geçen bu terracotta, yukarıda sözü edilenlerle aynı stildedir; bu nedenle de yine aynı zamandan (M.Ö. 480) olmalıdır (58). Aiolis'te de Larisa ve Myrina'da bu tip figürler ele geçmiştir (59). Bu tipte oturan çocuk terracottaları başka yerlerde de bulunmuştur (60).

Kamiros (Makri Langoni) nekropolisindeki 63 no.lu mezarda, Harpokrates figürünün yanında bir de Efes Müzesindeki giyimli kadın

54) Kamiros (Makri Langoni) nekropolisindeki 63 no.lu mezarın en iyi tarihlenebilecek eseri, Leningrad Ressamının kırmızı figür tekniğinde yapılmış bir hydriasıdır. Bu mezar kanımızca on yıl daha geç olabilir: J.D.Beazley, *Attic red-figure vase-painters*, London 1963 ², 571 no.82; Ialysos (Marmaro) nekropolisinin 78 no.lu mezarında ise siyah figür tekniğinde yapılmış kylixler, iyi tarih verebilecek niteliktedirler: J.D. Beazley, *Attic black-figure vase-painters*, London 1956, 634 no.24.

55) *Apollonia*, 280 no.833, Lev. 148.

56) Apollonia kazıcıları, bu terracottaların çıktığı 418 no.lu mezarı M.Ö.460-430 yıllarına tarihlerler. Bize göre, bu tarih çok geçtir: *Apollonia*, 388.

57) *Ist.Mitt.* 31, 1981, 131 no.4, Lev.45.

58) A.U. Kossatz, bu terracottayı M.Ö.6.yüzyılın sonuna yerleştirir. Bu tarih bizim için erkendir: *Ist. Mitt.* 31, 1981, 135.

59) Boehleau-Schefold, *Larisa am Hermos III*, 1942, Lev.9, 25-26, 28; *Higgins 1954*, Lev.75, no.568; *Louvre II*, Lev. 3e.

60) *Leiden*, 93 no.187, Lev. 32 (Bibliyografya ile). Bu tip için genel olarak bkz: Th. Hadzisteliou-Price, *The Type of the Crouching Child and the "Tempel Boys"*, *BSA* 64, 1969, 95 vd., Lev.20-23.

kadın heykelciğinin (No.1) bir benzeri bulunmuştur (61). Kamiros eseri, Efes Müzesinde bulunan heykelciğin daha küçük bir kalıbından çekilmiş olmalıdır (62).

Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykelciğinin (No.1) (Res.1,3,5,7,9) yakın benzerlerine Kamiros (Makri Langoni) nekropolisinin 63 ve 66 no.lu mezarlarında ele geçtiğini yukarıda belirtmiştik (63). Sol eliyle göğsünde lotus çiçeği tutan bu oturan giyimli kadın heykelciği ile aynı veya benzer bir kalıptan çıkmış bir heykelcik parçası (No.3) (Res.11) yine Efes Müzesinde bulunmaktadır. Bu eserin büyük bir bölümü eksiktir. Müzeye çok eski yıllarda girmiş olup, nereden ve nasıl geldiği belli değildir; ancak toprağının özellikleri, bu parçanın yakın bir çevreye ait olduğunu göstermektedir. Efes Müzesinde bulunan göğsü üzerinde sol eliyle lotus çiçeği tutan heykelciklerin yakın benzerleri, Rhodos'ta Lindos kazıları sırasında da bol sayıda elde edilmiştir (64). Blinkenberg'in bu kazılarından gelen heykelciklerin bazıları bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (65). Bu tipin başka bir örneği, Rhodos'tan gelmiş olup, Berlin'de bulunmaktadır (66). Kopenhag'da National Müzedeki bir diğeri ise, yine bunların çok yakını olup, nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir (67). Khios'ta Emporio Akropolisindeki kazılarda da yine bunların çok benzerleri bulunmuştur (68). Anlatmış olduğumuz sol eliyle göğsü üzerinde lotus çiçeği tutan Rhodos'ta ve Khios'ta bulunmuş bu oturan giyimli kadın heykelciklerinin bazıları tamdır;

61) **Cl.Rh.** IV, 162 no.8, Res. 159.

62) Rhodos eseri başsız olarak 11 cm yüksekliğe sahiptir. Efes Müzesindeki ise tamdır ve yüksekliği 15,6 cm dir; bu nedenle aralarında belki on yıllık bir zaman farkı vardır. Kısa olan biraz daha geç olabilir.

63) Bkz. yukarda dipnot 44,61.

64) Bu tipten Lindos'ta beş tam örnek, yedi başsız gövde, onbir ayrı baş ve çeşitli büyüklüklerde onyeddi parça bulunmuştur: Chr. Blinkenberg, **Lindos. Fouilles de l'Acropole, 1902-1904, I, Les petit objets**, Berlin 1931 (bundan sonra: **Lindos I**), 523 no. 2157, Lev.98.

65) **Mendel**, 29 no.316-324, Lev. II, 9.

66) F. Winter, **Die Typen der figürlichen Terrakotten I**, Berlin-Stuttgart 1903 (bundan sonra: **Winter I**), 55 no.5.

67) N. Breitenstein, **Catalogue of Terracottas Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman, Danish National Museum**, Copenhagen 1941, 14 no. 126, Lev.13; S.Dietz,S. Trolle, **Arkaeologens Rhodos, Nationalmuseet, København 1974, Res.70.**

68) J.Boardman, **Excavations in Chios, 1952-1955, Greek Emporio, BSA suppl.** Volume no.6, Oxford 1967 (bundan sonra: **Boardman**), 201 no.122-126,Lev.81

fakat gerçek boyları eşit olup, aynı veya benzer kalıplardan çekilmişlerdir. Uzunlukları yaklaşık 12,5-13 cm dir. Efes Müzesindeki heykelcik ise, 15,6 cm uzunluğa sahiptir; bu nedenle bunun daha büyük olan bir önceki kalıbından üretilmiş olması gerekir. Aralarında tarih farkı ya yoktur, ya da Efes Müzesindeki heykelcik biraz daha eskidir. Bu heykelciğin (no.1) yakın bir benzerinin parçası da, Pergamon Akropolisi'nde 1905 yılı kazıları sırasında tiyatrodan bulunmuştur (69). Bu terracotta parçası, Akropolisin Arkaik dönem sonunda da iskân edilmiş olduğunu gösteren küçük bir kanıttır.

Efes Müzesindeki diğer bir terracotta (No.4), oturan ve sol eliyle göğsünde lotus çiçeği tutan giyimli kadın heykelciğinin ikinci bir tipini gösterir (Res. 12-15). Yine bu çevreye yakın bir yerde bulunmuştur. Diğerinden ayrı bir kalıptan çekilmiştir. Giysi kıvrımları diğerlerine göre daha az belli edilmiştir. Oturduğu arkalıksız oturağın bacakları, ön tarafta kısmen gösterilmiştir. Oysa No. 1 ve 2 de hiç belirtilmemiştir. Khios'ta Emporio kazıları sırasında, Akropolis'te Athena Tapınağının cellasında bulunmuş olan bir heykelcik tam olup, Efes Müzesindekiyle (No.4) aynı veya benzer kalıplardan gelmiştir (70). Bunların yakın bir örneği ise, Klazomenai'da ele geçmiştir (71). Tümünün büyüklükleri aynıdır. Bu tipin biraz daha değişik kalıplardan çıkmış örnekleri, Lindos'ta bulunmuştur (72). Demek ki bu ikinci tipin örneklerini İonia'da ve Rhodos'ta bulmaktayız.

Bu eserlerin tümünün arkası kalıplanmış olup, buhar deliği yoktur; fakat heykelciğin altında bırakılan açıklık, buhar deliği görevini görmektedir. Bu deliklerin biçimleri ise, bize bazı ilginç ipuçları vermektedir. Sol eliyle göğsü üzerinde lotus çiçeği tutan ikinci tipin örneklerinden Efes Müzesindeki giyimli kadın heykelciği (No.4) (Res.16c) ile Klazomenai'da bulunan heykelcik ve Emporio'da ele geçmiş olan her iki tipe ait olan terracottalar, kaideleri altında büyükçe ve üçgen biçiminde birer deliğe sahiptirler. Oysa Efes Müzesindeki diğer iki heykelciğin (No.1 ve 2) altındaki açıklığın biçimi daha değişiklidir (Res.16 a, b). Heykelciğin altına yapılmış üçgen

69) E.Töpperwein, **Terrakotten von Pergamon**, Berlin 1976, 13, 176, 200, Lev. 11, no.1.

70) **Boardman**, 201 no. 127, Lev. 81.

71) **Louvre I**, 51 no.B 328, Lev. 35.

72) **Lindos I**, 525 no.2165-2166, Lev.99.

biçimindeki delik örneklerine Lindos'ta da rastlamaktayız (73). Belki de bu biçimdeki delik, atölyenin kendisine özgü bir stil özelliği idi. Üçgen biçimindeki deliğe sahip terracottaların aynı atölyenin üretimi olmaları çok mümkündür.

Efes Müzesindeki sağ eliyle göğsünde lotus çiçeği tutan giyimli kadın heykelciği (No.2) (Res. 2,4,10), şimdiye kadar anlattıklarımızın değişik bir çeşididir. Kamiros (Makri Langoni)' ta 65 no.lu mezardan gelen heykelcikle çok benzeşir (74). Aynı saç modasını gösteren bu heykelcikler, (Res. 6,8) farklı kalıplardan üretilmişlerdir; fakat duruş ve stilleri aynıdır. Pottier ve Reinach'ın Myrina nekropolisinde yaptığı kazılarda bulunan heykelcik ise Efes Müzesindeki çok yakındır (75). Yalnız ondan 3,5 cm daha küçüktür. Aralarındaki bir fark da taburelerindedir. Myrina giyimli kadın heykelciği, konik biçimde yuvarlak bir tabureye oturur. Ayrıca Myrina eseri elinde lotus çiçeği tutmaz. Bu özellikleriyle Myrina eseri, Efes Müzesindeki eserin bir çeşitlemesidir. Hellenistik dönemde koroplathos, çok sayıda kalıp kullanarak değişik tipler yaratabilmiştir. Örneğin, giyimli bir kadın heykelciğinin başı, bir Aphrodite veya Nike heykelciğinde kullanılabilmiştir (76). Yine kol ve bacaklar, değişik biçimlerde takılarak zengin çeşitlilik sağlanmıştır. Oysa Arkaik dönemde durum böyle değildir. Kalıp sayısı azdır. Baş gövdeyle birlikte kalıplanmıştır. Arka bölüm kalıpta çekilmeyip elle biçimlendirilmişse, eserin bütünü için tek kalıp yeterlidir. Arkası da kalıplanan eserler için ön ve arka olmak üzere iki kalıp kullanılmıştır. Bu basit yöntem, çok sonraları erken Roma döneminde de uygulanmıştır. Günümüzde sahte terracotta üreterek, bunları gerçekmiş gibi satan modern koroplathosların yöntemi de böyledir. Günümüzün ustaları, antik dönemdeki kalıplama yöntemlerini bilmedikleri için bu sahte eserlerin tanınmasında bize önemli ipuçları vermişlerdir. Örneğin, Hellenistik dönem stilini gösteren bir heykelciğin Arkaik dönem geleneğine göre kalıplanması gibi.. Arkaik dönemde koroplathos, aynı figürü değişik biçimdeki taburelere

73) İbid. Lev. 103.

74) Cl.Rh.IV, Res. 161.

75) E. Pottier-S.Reinach, **La nécropole de Myrina**, Paris 1887, 543, Lev. 44; **Louvre I**, 53, no. B 340, Lev. 36; **Louvre II**, 4 Myr 194, Lev. 3, b.

76) Terracottaların tarihlenmesindeki teknik kriterler için: Ö.Özyiğit, "Les critères de datation des figurines de terre cuite", **Akurgal'a Armağan**, Ankara (baskıda).

oturtmakla, bir zenginlik yaratmaya çalışmıştır. Koroplastosların bu çeşitlilik yaratma uğraşısı, bu dönemde kalıp sayısını arttırmamıştır.

Myrina heykeltçisiyle yakın veya benzer bir kalıptan gelmiş eserlere yine Rhodos'ta rastlanılmıştır. Örneğin, Lindos kazıları sırasında böyle örnekler bulunmuştur (77). Yine bunlarla aynı veya benzer bir kalıptan gelmiş olabilecek bir heykeltçik de, 1863-64 Kamiros kazıları sırasında Fikellura nekropolisinde 252 no.lu mezarda bulunmuştur (78). Bu mezara ait toplu buluntulardan teşhis edilebilenler, M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısının içertsine tarihlenmektedir (79). Rhodos'ta bulunan Berlin'deki heykeltçik, Efes Müzesindeki terracottaya (No.2) oldukça yakındır (80). Her ikisinin de tabureleri köşelidir. Efes Müzesindeki heykeltçinin boyu, diğerlerinden daha fazladır. Konik tabureli örnekler, belki de Efes Müzesindeki örneğin modelinden türetilmiş idi, Mme Besques'e göre konik tabureli Myrina heykeltçisinin hamuru, Myrina toprağı özelliğindedir (81); bu nedenle bu yörede üretilmiş olabilir.

Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykeltçikleri, başlarında birer sakkos taşırlar. Başın ön tarafından, bukleler sakkostan dışarı çıkarak tüm alını kulaklara kadar çevrelerler. Bu tip boneyi kırmızı figür tekniğinde yapılmış vazolarda da görmekteyiz; ancak bunun biçimi moda göre yani günün zevkine göre değişmektedir. M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında, hanımların saçlarını ön tarafta açıkta bırakan bone, konik bir biçime sahip olup, sivri ucu yukarıya kalkıktır (82). M.Ö. 480 yıllarında, Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykeltçiklerinde görüldüğü gibi, sakkosun konikliği kalkar ve sivri uç kütleşerek daha aşağıya iner. M.Ö. 470 yıllarından itibaren, bonenin arka ucu yeniden uzayarak sivrileşmeye başlar. Vazo resim sanatında sakkosun bu gelişimi, heykel sanatıyla da paralellik gösterir (83).

77) Mendel, 29 no.319; Lindos I, 522 no. 2152, Lev. 98.

78) Higgins 1954, 64 no.120, Lev.22.

79) Ibid, 30.

80) Winter I, 55 no.4; E.Buschor, *Altsamische Stanbilder*, Berlin 1934, 39, Res.138

81) Louvre II, 4 Myr 194.

82) Vazo resim sanatında sakkosun günün zevkine göre biçim değiştirmesi, kırmızı figür tekniğinde yapılmış vazolarda açıkça izlenir.

83) Koroplastik eser olarak, Efes Müzesindeki giyimli kadın heykeltçisinin (No.4) bir benzeri, Lesbos'ta Antissa'da bulunmuştur. Bunun sakkosu, arkada oldukça sivridir. Kanımızca M.Ö.5. yüzyılın ortalarına doğru bir zamandan olmalıdır: BSA 32, 1931-1932, Lev. 25.9.

Efes Müzesindeki iki giyimli kadın heykelciğinin (No.1 ve 2) himationları kısa olarak gösterilmiştir. Bu özellik, zamanın moda anlayışından ileri gelmelidir. Nitekim, aynı özelliği M.Ö.480 yılının vazoları üzerindeki resimlerde de görmekteyiz. Bu zamanlarda kırmızı figür tekniği ressamı tarafından himationlar kısa olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca M.Ö.6. yüzyılın son çeyreğinden beri görülen zikzak kıvrımlar, bu zamana kadar da devam etmiştir. Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın heykelciklerinin himationlarındaki bu zikzak kıvrımlar, vazolar üzerinde de görülmektedir. Bu heykelciklerde, özellikle Ab-ı Hayat mezarı eserlerinde dolgun yüz ve vücut, gözlerin biçimi, yumuşak hatlar, khitonun bacaklar arasındaki büyük ve geniş kıvrımı gibi özellikler İon heykel sanatının tipik özellikleridir.

Efes Müzesinde bulunan dört heykelcik (No. 1-4) de oturur durumda gösterilmiştir. Bu oturuş biçimini doğuda, özellikle Mısır sanatında bulmaktayız (84). Bu pişmiş toprak heykelcikler sağ veya sol elleriyle göğüslerinde birer lotus çiçeği tutmaktadırlar. Lotus çiçeğini tutma motifi, Mısır sanatına özgüdür (85). Lotus ölümsüzlüğün ve yeniden doğuşun simgesidir; bu nedenle mezar stellerinde ve mezar duvar resimlerinde insanlar, bu çiçeği ellerinde tutarlar. Mısır sanatında lotus çiçeğini tutma motifinin anlamı, iki biçimde belirlenmektedir (86). Öncelikle lotus çiçeğinin ölünün yakınları tarafından tutulması, çiçek tutan kişilerin yaşadığını gösterir. Lotus çiçeği, mezar sahibine sunular getiren kişiler tarafından da tutulabilir. Bu durumda lotus çiçeği, ölüyü diğer dünyada ölümsüzlüğe eristirecek ve ona sonsuz mutluluk verecek olan sunu olarak nitelenir.

Lotus çiçeğini tutma motifi, Fenike, Assur ve Urartu sanatlarında ve Kıbrıs'ta görülmektedir. Bu tip Kıbrıs eserleri, Doğu Yunan eserlerinin bol olarak ele geçtiği Rhodos adasında da bulunmuştur (87). Bu motif, Arkaik dönemde siyah ve kırmızı figür

84) K. Michalowski, *L' Art de l'ancienne Egypte*, Paris 1968, Şek.70, 188, 265.

85) Lotus, yeniden dirilişin simgesi olan tanrı Horus'un kutsal çiçeğidir. Bkz. S.Morenz, *La religion égyptienne*, Paris 1962, 221 vd.

86) N.Sidal, *Origine et évolution des décors floraux sur les vases corinthiens*(Yayınlanmamış doktora tezi, Paris 1985), (bundan sonra: Sidal), 28

87) *Lindos I*, 413-414 no. 1620-1629, Lev. 66; S.Dietz-S. Trolle, *Arkaeologens Rhodos, Nationalmuseet*, København 1974, Şek.63.

tekniklerinde yapılmış Attika vazoları üzerinde de görülmektedir. Bu vazolardaki tasvirlerde tanrıların yanı sıra, insanlar da lotus çiçeği tutmaktadır; ancak sportif karşılaşmalarda lotus çiçeği, başarı simgesi olarak görünür (88). Efes Müzesindeki oturan giyimli kadın helkelcikleri tanrıça olmamalıdır; bu nedenle ellerinde tuttukları lotus çiçekleri de yaşam simgesidir.

Lotus çiçeğinin köken olarak Mısır'a gitmesinin ötesinde, Efes Müzesindeki terracottaların çiçek tutan el ve kollarının duruş biçimi, tipik Mısır esinlenmesidir. Dirsekten bükülen ve V biçimini alan kol, Mısır sanatında görülür (89). Bizim terracottalarımızdaki lotus çiçeğinin yapısı, Mısır örneklerinden farklıdır. Stilize olarak verilmişlerdir. Bunların en yakın benzerini, bugün Paris'te Louvre Müzesi'nde korunan ve M.Ö.5 yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru bir tarihten olması gereken Pharsalos kabartmasında bulmaktayız (90). Stil açısından bizim terracottalarımıza yakınlık gösteren Xanthos'un Harpy'ler Anıtı'nda da lotus çiçeği görülmektedir (91). Kanımıza göre, M.Ö.480 yıllarında lotus çiçeği inancı yaygın olup, sanat eserlerine de konu olmuştur.

Bu eserlerin Ephesos yakınında veya içinde bulunması, Ephesos'un Rhodos ile ticarî ilişkiler içinde olduğunu belirgin bir biçimde göstermez; çünkü hamurlarının yapısı Ephesos'ta bulunanlara çok benzerse de, bunların burada üretildiklerini kesin olarak ileri sürmek doğru değildir. Bu eserler, mallarını hem Ephesos'a hem de Rhodos'a ihraç eden başka bir Batı Anadolu kentinin üretimi de olabilir; ancak bunların Rhodos'un bu zamanda Batı Anadolu ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu fikrini desteklediğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak bu çalışmamız, M.Ö.6.yüzyılın son çeyreğine verilen eserlerin daha geç bir tarihe, yani M.Ö.480 yıllarına verilmesi gerektiğini göstermektedir.

88) N.de G.Davies, **The Tombs of Menkheperra soub, Amenmose and another**, London 1933, XXXI; Aynı yazar, **The Tombs of two officials of Thuthmosis the fourth**, London 1923, Lev.IV; Aynı yazar, **The Tomb of the Vizir Ramose**, London 1941, Lev.VIII.

89) **Sidal**, Şek.27-29.

90) R.Hampe, **Die Stele aus Pharsalos in Louvre**, Berlin 1951, 5, Lev.1-4: Hampe'nin astragal olarak yorumladığı nesnelere, gerçekte lotus çiçeğidir. Bunun için bkz. **Sidal**, 53.

91) E.Akurgal, **Die Kunst Anatoliens**, Berlin 1961, Res. 87-89.